

УДК 94(497.115 Ђаковица)

Владан ВИРИЈЕВИЋ*

Филозофски факултет / Косовска Митровица

ЂАКОВИЦА – „ЖИВИ СВЕДОК ПРОПАСТИ СРПСТВА“

Айспиракѝ: У раду се саопштавају до сада позната сазнања о историјском развоју Ђаковице, једног од значајнијих градова у Метохији, са посебним освртом на положај српске популације и њено постепено ишчезавање током периода од краја XV века до Првог балканског рата. Написан је на основу секундарних историјских извора и релевантне литературе.

Кључне речи: Ђаковица, српство, град, Метохија, Арбанаси.

*Ђаковица, овај живи сведок ѝројасѝи Срѝсѝива, ѝако ме је расѝу-
жила да ми је чисѝо било мило када сам већ друѝоѝ дана моѝао осѝавиѝи
варош.¹* Овом опором реченицом резимирао је своје утиске након по-
сете Ђаковици, 1888. године Спиридон Гопчевић, историчар, астро-
ном и путолов. Она представља речиту синтезу и, на својеврстан
начин, одсликава трагичност вишевековног битисања и одумирања
српског етноса, не само у Ђаковици, већ и на читавом простору Ко-
сова и Метохије.

О прошлости Ђаковице и, посебно, њеног српског живља, у по-
стојећој научној и литератури публицистичког карактера, записи
су оскудни. Сем појединачних чланака, путописних написа и фраг-
ментарних целина из студија које третирају шири простор Метохи-
је, историјат овог града, на жалост, представља поприличну белину.
О зачецима Ђаковице као насељеног места, постоје подељена мишљења,

* Доцент, Филозофски факултет, Универзитет у Приштини / Косовска Митровица

¹ С. Гопчевић, *Сѝара Срѝија и Македонија*, Београд, 1890, 216.

која своја упоришта граде у етимолошком тумачењу њеног назива или, пак, на народној традицији. Штавише, она су, на жалост, конфронтирана из ненаучних разлога.

Смештена у југозападном делу Метохијске равнице, поред реке Ереника (Рибника), на простору средњовековне жупе Алтин, у средњем веку представљала је значајан трговачки центар, којим је управљао мало познати феудалац, војвода Јаков, вазал обласног господара Вука Бранковића, по коме је, изгледа, и добила име.² Према тумачењу нашег познатог лингвисте, лексикографа и ономастичара Митра Пешикана, њено име потиче од старосрпске речи *d(i)jak*.³ У народној традицији с краја XIX века, о постанку Ђаковице постојала су три предања, која је прибележио прота Милош Велимировић. Према првом, назив града потиче од „ђака“, тј. да је у њој била школа коју су издржавали српски средњовековни владари.⁴ Друго наводи да је на месту данашње Ђаковице, која се налазила на путу Призрен-Скадар, извесни Јаков саградио механу и да је она по њему добила назив.⁵ Треће каже да је његов утемељивач Хадум Сулејман-ефендија, познат под именом Хадум-ага, ктитор прве ђаковичке џамије подигнуте током последње деценије XVI века.⁶ Ово последње, настојећи да докажу

² Сачуван је његов новац са натписом *Иаков*, чији се примерци налазе у Народном музеју у Београду, Музеју Косова и неким приватним збиркама. Седам примерака пронађено је 1928. године у селу Малом Бонинцу, а 1965. године још десетак у Новом Брду. – *Задужбине Косова: сјоменици и знамења српског народа*, Призрен-Београд, 1987, 442.

³ Mirjana Detelić, *Ерски градови – лексикон*, Београд, 2007.

⁴ Велимировић наводи податак да су крајем XIX века у Хадум-џамији, најстаријој у Ђаковици, *постојали неки казани велики, за које се прича да су били ђачки*. Казане помиње и Гедеон Јуришић, који је 1844. године боравио у Ђаковици. – Гедеон Јусифа Јуришић, *Дечански њрвенац*, Нови Сад, 1852, 101; Прота Милош Велимировић, *Васојевићи и Мейохија*, Андријевица-Подгорица, 2001, 108.

⁵ Исто.

⁶ *Пошио је био феи, Турци одведу у Јегрене неко момче из Скадра које је било уледно. То се момче доиадне цару, пошурчи га, да му име Мусџава и пошави га за Харем-хеџају. Као џакак Мусџава је дуго служио. Једном џриком, кад га је цар заишиао шџа жели да му дарује, казао је, како жели да види мјести свога рођења. Цар му џо дозволи и да му чин џаше. Кад је Мусџава дошао, доиадне му се село Роџова у Асу, и џу хџједне да најрави џамију, џа удобом ножа оџроба земљу, но џу се џојави нека нечи-стиџа у виду неке балаве смјесе. Заџо он џође даље, џа џакову џробу учини у Ђаковици, џдје је из земље џошекла крв – џак. Мусџава, кад је видио како је џроврела крв, закључио је да је и земља чистиа, и џако он џу џодиџне џамију, амам и неколико кућа и оснује*

тезу о арбанашком карактеру града, обилато експлоатишу албански историчари (Хасан Калеша, Али Хадри, Јусуф Бајрактари и др.).⁷

У писаним изворима из XIV и XV века Ђаковица се спомиње као сеоско насеље са функцијом центра пијачне трговине, па је, као таква, регистрована и у османлијском пореском дефтеру Скадарског санџака из 1485. године. Према њему, село Ђаковица броји 67 домаћинстава, од којих су само два (Крајуј син Масера и Ђон син Геје), вероватно, арбанашког порекла и има сеоског попа.⁸ Када је почела да се развија као насеље градског карактера, не може се рећи са сигурношћу. Вероватно је тај процес започет у XVI веку, када се, по једном документу из 1574. године, као њени господари наводе Арнаути Јеласупашићи, који су над српским живљем спроводили велики зулум, погубивши у њеној околини око 2.000 хришћана.⁹ Према једном наводу, 1590. године у Ђаковици је постојало 45 хришћанских и осам муслиманских кућа.¹⁰ За време успона и јачања Османлијског царства она је делила судбину многих вароши које су добро живеле од

варош, која се од арбанашке речи „Ђак“ њрозове Ђаковица. Па како је Мусїава био адум, њо је и њеївој џамији осїао назив „Адум џамија“. Ова се у Ђаковици смаїра за њрву и највише се њошїује.

Мусїава-адум намисли и їрад да њодиїне, и њочне сїрематїи їраїу, но њо му забрани цар и нареди да се из Ђаковице уклони. Мусїава ѡад оде у Урумелију, їдје ѡакоїе начини џамију, амам и неколико кућа и оснује варош њод својим именом, и хїїједне да њодиїне їрад, али цар чује, њошаље јаничаре и їаїїан, ѡе ови Мусїаву удаве и сахране їа у њеївој вароши: Мусїафа ѡаши, їдје му се и сада їроб види. – Исто, 109.

⁷ Ово предање у научну литературу пласирали су крајем 60-тих година XX века Хасан Калеша и Ханс Јирген Корнрумф, позивајући се на наративни извор, оличен у тадашњем ђаковичком мудерису, Фахри-ефендији, који им је испричао следећу причу: *Sulejman je rođen u arbanaskom selu Guski, u blizini Đakovice. Kao dete bio je jako pametan pa ga je zapazio jedan od sultanovih ljudi i odveo u Carigrad. Tamo je dospao do visokog položaja i zaradio mnogo para. Po dozvoli sultana došao je u svoj kraj i odlučio da sagradi veliku džamiju. Ali, imanje gde je mislio da sagradi džamiju oko koje je trebalo da se razvije grad pripadalo je nekom katoliku Jak Vuli. Sulejman je nudio novac za imanje, ali Jak nije hteo ni za kakvu sumu da ga proda. Najzad, na sugestiju katoličkog popa, a misleći da Sulejman neće nikako prihvatiti njegov uslov, pristane da proda imanje, ali s tim da budući grad nosi njegovo ime. Za divno čudo, Sulejman na to pristade, sagradi džamiju i ostale nužne građevine, te tako ostade ime gradu Jakova (tur. Yakova), tj. Jakovo polje, arb. Gjakovë.* – Dr Hasan Kaleši-Dr Hans-Jürgen Kornrumpf, *Prizrenski vilajet (poseban otisak iz jubilarnog broja 'Perparimija')*, Priština, 1967, 100.

⁸ Косово и Меїохија у срїској исїорији, Београд, 1989, 91.

⁹ Загуждине Косова-сїоменици и знамења срїскої народа, 304.

¹⁰ Косово и Меїохија у срїској исїорији, 125.

трговине и занатства.¹¹ Временом је израсла у главно привредно средиште околних географских целина: Хаса, области Река и Ђаковачке Малесије. До почетка XVII века арбанашки етнички елеменат у самој вароши постао је доминантан. То је била последица појачаног померања арбанашких исламизираних маса са планинских простора данашњег севера Албаније према плодној метохијској низини и процеса исламизације српског живља који се, примајући нову веру, мењао и у етничком смислу, прихватајући арбанашко друштвено уређење, а самим тим и језик и обичаје.¹²

Оскудица архивске грађе онемогућава детаљније проучавање прошлости Ђаковице у периоду од XVI-XIX века, тако да подаци које су о њеним карактеристикама оставили бројни путописци, хроничари, мисионари и други, представљају својеврсне прворазредне историјске изворе. Један од најранијих представља извештај папског изасланика, фра Б. Палацуола, који је 1637. године о Ђаковици и њеној околини записао: *У Ђаковици има (верујем) њећ сѣојина кућа, али само 20 кришћанских док су остало све Турци и шиизмајџици. (...) Изнад Ђаковице живе Срби и њу њосѣоје само њри римокатоличке куће, а зајим њродужавају срѣска села.*¹³ Годину дана доцније, папски мисионар и потперфект Конгрегације за пропаганду вере, фра Керубин из Тридента, након проповедања у Ђаковици, навео је у извештају Ватикану да је највећи број католика, збој небрије свешѣеника и незнања, конвертирао у ислам,

¹¹ Nađa Kurtović-Folić, *Studija o revitalizaciji Velike čaršije u Đakovici*, „Starine Kosova“, VIII, Priština, 1987, 4.

¹² Јован Цвијић сматра да је узрок томе лежао у чињеници да су Арбанаси-католици били слабо ушврћени у кришћансѣву, те су стога, њод ушѣцајем мухамеданских властѣи и чаршија, лако прелазили у ислам. У овом осѣњеном и узрујаном арбанашком друшѣву Турци су анархију само њовећавали. Од сѣарине био обичај да сумѣан за време рамазанских ѣразника шаље софѣе, које су имале задѣајак да у овим њојраничним областѣима учврѣћују Арбанасе у исламу и мржњи ѡројив сѣранѣца. Преводили су у ислам католичке Арбанасе и ѣправославне Србе. Ушѣцали на Арбанасе да не одржавају бесу дајѣу неверницима који живе у истѣој областѣи. Пројоведали да земља ѡ Корану ѣриѣада само верницама и наводили, и иначе ѣом склоне Арбанасе, да ѣрисвоје срѣска имања и у варошима, нарочѣио у Ђаковици и Пришѣтини и да ѣјако Србе сведу на најнижу класу; у ѣоѣме су у овим двема варошима били усѣели: многи Срби су радили ѣослове који се смајрају за најниже и сведени били на незнајѣну верску секѣу, сличну онима које изумиру ѡ варошима ѣредње Азије. Софѣе су се ѣрудиле да код ѡарбанашених Срба искорене обичаје који су их ѣодсећали на раније доба, као на ѣриѣер обичај 'леданицѣ'. – Јован Цвијић, *Балканско ѣолуосѣрво и јужнословенске земље – основе аѣѣројѣоѣоѣрафије*, књ. I, Београд, 1922, 414.

¹³ *Задужбине Косова – сѣоменици и знамења срѣској народа*, 607.

а да у околини града живе искључиво Срби, који имају леј манастїир, мислећи на Дечане.¹⁴ Приликом своје визитације Србије у јесен 1641. године, у Ђаковицу је, 4. децембра, приспео надбискуп барски и примас српски, Ђорђе Бјанки. Према њему, у граду је било 250 мухамеданских, 26 римокатоличких (*са 105 чељади*) и 16 православних кућа.¹⁵ У односу на податак из једног пописа католика у Србији, сачињеног у Бару 1638. године, према коме је Ђаковица имала 550 римокатолика, уочава се да је, за свега три године, убрзаном исламизацијом, овај број драстично смањен. До 1671. године преостала је само једна римокатоличка кућа, која је живела од њрїовине, а бројала је шестї душа.¹⁶

Средином XVII века османлијски географ Хаџи Калфа (Ђатип Челебија) Ђаковицу спомиње као варошицу Јакова, близу Призрена.¹⁷ Године 1662. кроз њу је, на свом пропутовању, прошао знаменити османлијски путописац Евлија Челебија. *Ѕаковица kasabası*, како ју је именовао, налазила се у склопу Дукађинског санџака и представљала *dobro izgrađeno i divno mjesto sa dvije hiljade kuća*. *Ѐitavo naselje лежи u једном prostranom polju*. *Има dvije impozantne džamije, више mesdžida i olovom pokrivenih hanova*. (...) *У једној удобној и привлачној грађевини налази се једно divno јавно купатило*. Климатске прилике Челебија је окарактерисао као пријатне, а за становнике записао да су *po izgledu врло lijepi i mili*. Проценио је да има око 300 дућана испуњених *stotinama vrste robe*.¹⁸ Развој града током овог периода био је убрзан,¹⁹ што је допринело томе

¹⁴ Б. Храбак, „Католичко становништво у Србији 1460-1700“, *Наша њрошлосї*, 2, Краљево, 1987, 100. и М. К. Лутовац, „Географски и политичко-географски значај покрајине Косова у Србији“, У: *Задујбине Косова-сїоменици и знамења срїскої народа*, 585.

¹⁵ Пишући о стању римокатолика, он бележи да живе врло сиромашно. У граду је постојала црква посвећена Светом Николи, а парохијски дом је био бедан (*мала уцерица њокривена сламом*), али је црквена општина поседовала добар виноград. Римокатолици су говорили само арбанашким језиком. – Богумил Храбак, „Католичко становништво у Србији 1460-1700“, *Наша њрошлосї*, 2, Краљево, 1987, 99.

¹⁶ Те године фра Бернардино, свештеник у Скопској Црној Гори, сведочи да је 35 година раније у Ђаковици било 80 римокатоличких кућа са 600 становника, а да су се оне *временом исїурчиле, само да би дајбине издеїле*. – Коста Н. Костић, *Наши нови ѡрадови на јуїу*, Београд, 1922, 83.

¹⁷ К.Н. Костић, *Наши нови ѡрадови на јуїу*, 83.

¹⁸ Е. Ѐелебија, *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*, knj. II, Sarajevo. 1957, 97.

¹⁹ Највеће заслуге за исламизацију и промену етничке структуре Ђаковице почетком XVII века, имао је Сулејман-ага, познат као *Дилсиз (Муїшавац)*, који је учинио да она, убрзаном исламизацијом и усељавањем арбанашког елемента, израсте у касабу,

да је папски изасланик Стефан Гаспари, у свом извештају из 1671. године, оквалификује као једну од главних вароши Србије.²⁰ Чувени млетачки картограф и издавач, Марија Винченцо Коронелија (1650-1718) у свом познатом делу *Atlante Veneto*, штампаном у Венецији 1688. године, учртао је на левој обали Белог Дрима град *Iacovizza* са 200 муслиманских кућа, а наредне године Ђакомо Кантанели је на карти *Краљевина Србија грујачије названа Рашка (Il Regno della Servia delta atrimenti Rascia)*, која се сматра најбољом картом Србије у XVII веку, убележио насеље *Diacovo, Iacova*.²¹

Током Великог бечког рата (1683-1699) одреди генерала Пиколоминија заузели су, наступајући ка југу, и Ђаковицу са околином. Но, одступање аустријских трупа, које је уследило убрзо након Пиколоминијеве смрти и аустријског пораза код Качаника, почетком 1690. године, покренуло је на сеобу ка северу велике масе српског становништва са простора Косова и Метохије, између осталог и из Ђаковице и околне.²² Део преосталог српског живља прибегавао је, тежећи да сачува голи живот, примању ислама и својеврсној мимикрији,²³ а они малобројни, истрајни у својој вери, били су изложени терору људи злогласних ђаковачких феудалаца – Курд Мехмед-паше и Јусуф-аге, који су *накрјали на образ људи и жена*.²⁴

Исламизација је добила на интензитету нарочито након тзв. Друге сеобе Срба 1739. године. Да је, упркос свему, околина Ђаковице средином 30-их година XVIII века још увек очувала значајан српски етникум

која је, према исказу барског надбискупа Вићентија Змајевића из 1707. године, *увек давала значајне људе џурској ујрави*. – *Косово и Метохија у српској историји*, 125.

²⁰ К. Н. Костић, нав. дело, 83.

²¹ Г. Томовић, „Косово и Метохија на старим картама од XV до XVIII века“, *Косово и Метохија – прошлости-садашњости-будућности*, 2006, Београд, 69.

²² Међу исељеним Србима, пореклом из Ђаковице, 1702. године помињу се двојица у Будиму и по један у Крчедину и Карловцу. У Протоколу Српске православне општине града Будима 1710. и 1720. године уписан је извесни Тоша Секулин Ђаковац. – Милан Ивановић, „Јаково у жуши Алтин“, *Хвосно*, 63, 24. III 2010, 59.

²³ Према једном истраживању о етничким особинама Срба у Метохији у периоду пре 1912. године, мушкарци су, обично, носили арбанашку ношњу – беле сукнене чакшире, црвени појас, џамадан или талаган и бело кече, док су се жене облачиле слично као Арбанашкиње или, пак, Српкиње у Тетову, носећи шалваре са веома широким ногавицама. – Др Миленко Филиповић, „Главне етничке особине Срба“, *Споменица 25-годишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље, 441.

²⁴ Атанасије, „Велика сеоба и даља судбина Срба на Косову и Метохији“, *Папирјарх српски Арсеније III Чарнојевић и Велика сеоба Срба 1690.г.*, Београд, 1997, 32.

и православну црквену организацију, сведочи бераг султана Махмуда I из 1735. године, којим је потврђен избор за патријарха Арсенија IV Јовановића. У берату се, поред осталих области које спадају под његову јурисдикцију, наводи и *Јакова са околином*.²⁵ Последњи српски патријарх који је столовао у Пећи, Василије Бркић, у *Ојису љокрајина љурској царсџива*, писаном у изгнанству 1771. године, за Ђаковицу каже да је била настађена српским живљем који је, у то доба, већим делом исламизован и поарбанашен. *Од љих љак нових мухамеданаца, неки су само љроменили срџско име у љурско, а у љоџаји су сачували своју веру, док су се друђи и љада јавно држали хришћансџива. Али, љоџио су зајали у Арнауџе, љо су знали њихов језик*.²⁶ Да, упркос свему, српски живаљ у Ђаковици није потпуно ишчезао, говоре подаци из *Девичкој кайшасџиха*, у коме су у периоду од 1766. до 1787. године више пута уписани као приложници Срби из овог града, а 1770. године игуман манастира Дечана, Данило Паштровић, приложио је љаковичкој цркви, иначе метоху овог манастира, *Службеник* из XV-XVI века.²⁷ Такође, то потврђују и истраживања Јохана Георга фон Хана, аустријског конзула у разним вилајетским центрима европског дела Османлијске империје, албанолага и путника – истраживача Балканског полуострва почетком XIX века, наласве доброг познаваоца тадашњих прилика на Косову и Метохији. Иако је наводио да су две велике сеобе знатно проредиле српски живаљ Метохије и олакшале силажење Арбанаса са планина *алџијској чвора* северне Албаније на просторе Старе Србије, он је констатовао *ојшџи истџоријски, еџноџрафски и цивилизацијски срџски џиџ Меџохије, љремда са смањеним срџским сџановнишџивом љод вековном љурском влашџу. Он није био сиџуран да је у Меџохији њеџовој времена било Арбанаса више неџо Срба*.²⁸ Исто потврђује и Ами Буе, француски географ и путописац, који је 1838. године пропутовао Балканским полуострвом. Он каже да Арбанаси у Метохији имају

²⁵ *Задушбине Косова – сџоменици и знамења срџској народа*, 442.

²⁶ За становништво љаковичког краја (тзв. Рекалије), Бркић наводи да су били Срби и Бугари (?), а не Арнаути и да су прешли у ислам *од скоро времена збој љревеликој насиља Арнауџа мухамеданаца*. – Јован Томић, *О Арнауџима у Сџарој Србији и Санџаку*, Приштина, 1995.

²⁷ Овај *Службеник* био је 1904. године пренет у Народну библиотеку у Београд, али је изгорео приликом нацистичког бомбардовања 6. априла 1941. године. – *Задушбине Косова: сџоменици и знамења срџској народа*, 442.

²⁸ В. Стојанчевић, *Исџоријска љрошлосџ Срба у Меџохији од краја XVIII века до срџско-љурских раџова 1876-1877/78*, Власотинце, 2008, 108.

многo српске крви и да су њихова племена и многобројни фисови *произашли из арбанашко-српске мешавине*.²⁹

Опадање броја православног становништва и погоршање његовог свеукупног положаја на простору Метохије, током XIX века добило је на интензитету, посебно у Ђаковици и њеној околини.³⁰ За то је постојало више разлога: Први и Други српски устанак у београдском пашалуку, покрет Мустафа-паше Бушатлије, почетком 30-их година, Кримски рат, српско-турски и руско-турски ратови 1876-1878. године, стварање и делатност Прве призренске лиге 1878. године, аустро-угарска пропаганда током 80-их и 90-их година, анархија и безвлашће проузроковани сукобима арбанашких паша и бегова са представницима турских званичних власти услед одбијања провођења реформских акција, перманентни сукоби унутар арбанашке заједнице, тј. појединих феудалних породица (*џашалара*) итд. Почетком века Ђаковица је израсла у значајан трговачки и занатлијски центар, познат по свиларству и изради предмета од сребра. Ђаковчани су, такође, били надалеко познати као кожари, терзије, гајтанџије, произвођачи сахтијана и дувана,³¹ а трговци су пословали широм читавог Балканског полуострва.³² Године 1825. ђаковички Срби су отворили основну школу.³³

Јозеф Милер, комесар аустријске пограничне санитарске службе у Котору, који је две године провео на служби код пећког паше, саопштава податак да је Ђаковица 1838. године, по евиденцији из харачких спискова (*нуфуза* – пописних листа рачуноводствене службе при конаку Румели валије Зекерија-паше), имала 21.050 становника, од чега 18.000 муслимана, 2.600 православних и 450 католика, од чега по народности 17.000 Арбанаса, 3.800 Словена, 180 Турака и нешто мало Цинцара и Цигана. У граду је постојало 1.900 кућа и око 650 дућана.³⁴

²⁹ *Задужбине Косова – сјоменици и знамења српског народа*, 592.

³⁰ Ђ. Микић, *Друшћивене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*, Београд, 1988, 301.

³¹ Nađa Kurtović-Folić, „Studija o revitalizaciji Velike čaršije u Đakovici“, 4.

³² Примера ради, 4. фебруара 1824. године извесни Рамајан-ага из Ђаковице је у Крагујевцу купио тридесетак волова, а као купци стоке, ђаковички трговци су се појавили и на ваљевском „Цветном панађуру“ 1838. године. – Ђорђе Микић, „Трговачке везе Косова са Србијом, Аустријом и Влашком у XIX веку“, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, VIII, свеска А, Приштина, 1971, 427, 430.

³³ О старим школама, *Цариградски гласник*, 14. V 1904.

³⁴ Спиридон Гопчевић, *Сџара Србија и Македонија*, Београд, 1890, 215.; Др Јевто Дедијер, *Нова Србија*, Београд, 1913, 263.; Коста Н. Костић, *Наши нови*

Један од првих српских списатеља XIX века, који је оставио запис о Ђаковици био је, напред поменути Гедеон Јуришић. Он за њу каже да 1844. године има само једно 100 домова српских, друго су све до 4.000 Арнаути и Лайини (жишјељи римској верозакона).³⁵

До новог таласа обесрђавања Ђаковице дошло је у годинама Кримског рата, када је, под терором арбанашко-муслиманске популације највећи део Срба, спашавајући голи живот, напуштао град.³⁶ Његове последице илустративно је приказао Александар Гиљфердинг, који је, као руски конзул, непосредно након Кримског рата пропутовао Старом Србијом. О својим утисцима у вези Ђаковице, у којој су Арбанаси са нејријазном радозналошћу њосмајрали 'Москова', млади дипломата је писао: *Од свих албанских насеља на словенском њерену у Ђаковици је албански елемент најснажнији. Према 3.500 албанских муслиманских њородица у Ђаковици има само 120 хришћанских кућа, а од овој броја су њоловина Алданци кайолици. Према њоме, у овом њраду има само 60 њородица Словена њравославаца. (...) Сви су хришћани у Ђаковици занайлије: кайолици су скоро искључиво злайтари, а њравославни самарције, вуновлачари и молери.*³⁷ Посебно упечатљив је његов опис месне православне цркве и сусрета са свештеником: *Православни имају малу цркву недавно њодигнућу и необично сиромашну. Месћо икона на иконостас су налејене неукусне и њримитивне слике њрчке њроизводње. (...) Пой Сѡефан, који је њоворио албанским језиком радије нећо српским, осћавио је на мене ућисак најмирнијеј и најлојалнијеј човека на свећу. Ућолико ме више изненадио намешћај собе у којој је живео овај доброћудни слућа ољшара. Чейири њара њишћоља, ѡри дује албанске њушке*

ѡрадови на јуу, Београд, 1922, 83.; Ђорђе Микић, Друшћивене и економске ѡриликe косовских Срба у XIX и њочейком XX века: од чифчијсћива до банкарсћива, Београд, 1988, 83; Владимир Стојанчевић, Исћоријска ѡрошлосћ Срба у Мейохији: од краја XVIII века до српско-ѡурских райова 1876-1877/78, Власотинце, 2008, 95-96.

³⁵ Г.Ю. Јуришић, Дечански ѡрвенаць..., 101.

³⁶ За време Кримској райа (1853-1856) анћићравославни и ѡроћивсловенски курс Порћин и у сћолној и у унућрашњој ѡолићици Османској царсћива, у ѡределима Сћаре Србије, довршио је онај ѡроцес на радикалном мењању доћадашње ећничке, конфесионалне, демографске и социјалне сћрукћуре, коју је зайочео ѡако енерћично сћроводићи још Јашар ѡаша ѡришћински. – Владимир Стојанчевић, Јужнословенски народи у Османском царсћиву од Јегренској мира 1829. до Париској конћреса 1856. ѡодине, Београд, 1971, 332-333.

³⁷ Александар Ф. Гиљфердинг, Пућовање ѡо Херцећовини, Босни и Сћарој Србији, Београд, 1996, 149.

и неколико ханџара висили су на зиду један до другог. На моју њимедбу о овој декорацији одговорио ми је он њословицом чији се смисао сасиџојао у овоме: 'Кад с вуџима живиши, с вуџима и завијај'. Уосиџалом, уз њушке и њишиџоље код њеџа је, њод иконом, лежало двадесетџак њсалџира, џиредника и друџих доџослужбених књиџа руске шџамџе, чак и некаква 'Исиџорија' на руском језику Каџшарининог времена.³⁸

Неколико година након Гиџфердинга у граду на речици Рибник (Ереник) боравиле су Енглескиње, Мјур Мекензи и Аделина Паулина Ирби, које су своје путне белешке објавиле у књиџи коју је 1868. године на српски језик превео Чедомиџ Мијатовиџ. Упутивши се, након посете манастиру Дечани, путем су, пошто је у Ђаковици тога дана био пијачни дан, сретале Арнауџе који се враџаше с џирџа; изџедаше дрски и безакони џуди, многи беху све у самим дрџоџцима, џонеки босоноџи, али сваки беше оружан. (...) Док се одмарасмо џоследњи џуџи у једној шумици окуџише нас мало не сасвим наџи џиџани, који видеџи сџранџе на коњима и сџраџаре џочеше да џросе најџре исџрекидано џурски, џа онда албанески, и као џоследње сретџисџиво, српски. У најраду за једно српско 'Боџ вам даџ', баџисмо им неколико џара џек само да џокажемо да има још 'Госџоде' којима је мило да чују језик српски.³⁹ Према њиховим опажањима, у Ђаковици тог времена било је свега 15-16 српских куџа, а оне су одселе у куџи православног свештеника, истог оног коџег је описао и Гиџфердинг: Соба у којој се смесџисмо беше малена и сниска, али џо дуварима јој висаху разни џредмеџи и разво оруџје, а на џолици сџајаџе џореџано џосуџе, шоџице, џаџири и неколике књиџе. По намешџају куџњем видесмо да је џоџа сиромах човек, а џоџаџија, сесџира Каџшарина, изџедаше жалосна и дрџжна. Ова добра жена рече да су Хришиџани у Ђакову далеко исџод оних у џаџириџарџиџи (Пеџи – џрим. ауџора), џа се ова мисаџо џоџврди сџоџашноџићу оних жена шџо доџоше суџира дан да нас џоходе. Уџоше унуџира замоџане у јашамак као муслиманке.⁴⁰ Увериле су се у сиромаштво Срба у Ђаковици (жене нам

³⁸ Исто, 150.

³⁹ Г. Мјур Мекензи-А.П. Ирби, Пуџовање џо словенским земљама Турске у Евроџи, Београд, 1868, (фототипско издање из 2007.), 343.

⁴⁰ О личности попа Стефана оне су записале: Нек нико не мисли џако олако о џоџи Сџевану, као шџо ми с џочейка миџџасмо џе нас џосле савесџи џризаше. У њеџа нема оног џонашања које одмах човека за се заџобије и оне речџиџосџи која је карактерна џрџиџа у џолике друџе њеџове браће џо џозиву; он џовори дрзо и збуњено, казивање своје сџлеште и замрси, сџранаџ џа џешко може разумеџи, и џумач изџуби сџирџења.

у Ђакову њоказаше нешїо свиле која се ради у њиховој вароши, али је била јако жуџа и скуџа. Рекоше нам да је таје све сами Мухамеданци, јер Хришћанке су џако сиромашне да нису у сїању да набаве дугова лишћа за храну свиленој дуби), услед чега је, због недостатка новца за плаћање учитеља, школа била затворена.⁴¹

Из Салнаме Призренског вилајета из 1874. године види се да је Ђаковица у то време представљала значајан привредни центар Метохије, који по броју трговинских радњи надмашује и Призрен и Пећ. Она је имала 16 великих и две мање џамије, осам текија, две цркве, два хана, осам магацина, 959 дућана и касарну у којој се налазио батаљон османлијских редовних трупа. Од занатлија, најзаступљенији су били терзије, који су израђивали *prvorazredne ženske dolame i jeleke od kadife*, табаци (*prave mešine i sahtijan koji se prodaju i van kaze*) и гајтанџије.⁴²

Хаотични услови преживљавања српског становништва Ђаковице, упоришту најконзервативнијих феудалних кругова и изворишїу свих арбанашких њокреџа,⁴³ додатно су, као последица Херцеговачког устанка и српско-турских ратова 1876-1878. године, погоршани током друге половине 70-их и 80-их година XIX века.⁴⁴ Према једном извештају из Ђаковице из 1877. године, у њој је тада било 8.000 арбанашких и 50-60 српских кућа.⁴⁵ Туробне прилике у којима је тада живео српски живаљ Ђаковице, изложен терору заговорника идеје

Али, усїалачност и оданост њоја Сїевана досїојна је свакој Хришћанској њасїира. Кад је дошао у своју њарохију, џу не дејаше ни цркве ни школе. (...) Он је умео да ради и да шїеде док не сїече њолико новаца да моџаше зидовима оїрадиџи месїо једно їде њодуже чисїу једну црквицу, школу једну и їде њрпреди неко сїоваришїе књїа из Беоїрада. – Исто, 345.

⁴¹ Исто, 346.

⁴² Dr Н. Kaleši-Dr Н.-Jürgen Kornrumpf, *Prizrenski vilajet...*, 100.

⁴³ Душан Т. Батаковић, *Косово и Меїохија у срїско-арбанашким односима*, Београд, 2006, 106.

⁴⁴ О једном таквом акту насиља над Србима сведочи документ из 1880. године: б. окїомвра у Ђаковицу Турци ноћу оїленише Симу, коџабашу џаковачкој. Све му до душе узеше. Просїирку, бакар, краву, све му дуїоше. Да је Сима џушку издацио, хїели су и њеїа да раскомаџе, но џрїи душо за Боїа, а докле ће се џрїеџи, џо Бої да знае и да не џрїи. – Јован Хаџи Васиљевић, *Покреї Срба и Буїара у Турској њосле срїско-џурској раїа 1876. и 1877-1878. їодине и њеїове њоследице (1878-1882)*, Београд, 1908, 37.

⁴⁵ Ђ. Микић, *Друшївене и економске џрилике косовских Срба у XIX и њочетїком XX века (од чифчїсїва до банкарсїва)*, 83.

Прве призренске лиге,⁴⁶ могуће је донекле сагледати из рапорта доброг познаваоца ондашњих прилика у Ђаковичкој и Призренској кази, руског конзула у Призрену, Ивана Степановича Јастребова, од 25. децембра 1879. године. У њему је, описујући положај Срба на просторима Метохије, извештавао своју владу: *Мени су се обрађили хришћани љрада Ђаковице за ѿмоћ, јер не моју да издрже зайворенички живој и да очекују свакоја менија смрт.*⁴⁷ Анархично стање, владавину ѿерора и самовољу локалних првака у Ђаковици описао је, на основу личног искуства, познати британски археолог Артур Еванс, који је у лето 1883. године, скупа са супругом, обилазио територију северног дела Косовског вилајета.⁴⁸

Обилазећи, углавном кришом, током осме деценије XIX века у два наврата просторе Старе Србије, долазећи при том у додир са народним првацима, свештеницима и трговцима који су му, према Владимиру Стојанчевићу, *мојли, у мнојим случајевима ѿружии и ѿачна обавешћења*, историчар и писац Милош С. Милојевић написао је да Ђаковицом господари арбанашки елеменат. Од 2.385 кућа српских је било свега 36, уз 120 кућа Цигана.⁴⁹

Већ поменути Спиридон Гојчевић је 1888. године, са нескривеном сетом, у своју путну бележницу записао да *ова некад знаменија српска варош, данас је сасвим ѿарбанашена. Од њених 4.100 кућа, настјањено је само њих 16 хришћанским Србима, 450 Цијанима, 130 катјоличким Арбанасима, а у свима остјалима живе мухамедански Арбанаси – све сами ѿарбанашени Срби, који сјадају међу највеће фанатјике, као штјо је случај код одмејника. Ко би веровао да је Ђаковица некад била седиише српске наученостји? Да је у њој била нека врстја Велике Школе, мнојо друјих школа и множина ђака жедних науке. (...) Да је како рекосмо, број Срба сјао на 100, а ѿсле неколико ѿодина неће се у Ђаковици више нико издавајти за Србина.*⁵⁰ Његова песимистична предвиђања

⁴⁶ У Централном одбору Лиге налазила су се и два Ђаковачка главара – Шаћир-ага Цур и Ахмед Кореница. – Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд, 2009, 21.

⁴⁷ В. Бован, *Јастјредов у Призрену*, Приштина, 1983, 146.

⁴⁸ Ђаковички кајмакам није био у стању да Евансу и његовој супруги гарантује безбедност без претходне сагласности арбанашких главара. – Исто, 31.

⁴⁹ Стојанчевић сматра да Милојевићеви подаци потичу из неког црквеног пописа парохијана и да није помињао ни Цинцаре ни исламизоване Србе, који су се од 1838. до 1868. године асимилovali и издавали се за Арбанасе. – Владимир Стојанчевић, *Истјоријска ѿрошлостј Срба у Метјохији...*, 131.

⁵⁰ С. Гојчевић, *Сјара Србија и Македонија...*, 215.

поновио је Виктор Берар, у својој књизи *La Macédonie*, објављеној у Паризу 1897. године. Овај француски класични филолог, историчар и политичар, јасно, убедљиво и аргументовано је описао анархију на просторима Старе Србије и дела Македоније, у коју се лично уверио током више студијских путовања. Он за Ђаковицу каже: *Ђаковица, која је 1875. године имала 167 срџских кућа, данас их нема више од 40 (ове њодајџке дала ми је срџска њројасџанда која нема никаквој инџтере-са да увећава своје џубиџке) (...) Збој Арбанаса Словен је њриморан или да бежи или да њојине и њејов несџанак из целој овој краја је џиџање године или неколико година.*⁵¹ Приближно исто бројно стање срџских домаћинстава у Ђаковици помиње и руски конзул Јастребов. Према њему, 1894. године у њој је било око 60 срџских кућа које су све биле сирџиња, џако да су и за незнајџну ојравку цркве морали да се заду-жују.⁵² Пет година доцније, према пописнику срџских домова у Ра-шко-призренској епархији, који је саставио митрополит Дионисије, у Ђаковици их је било 70.⁵³

Прве године XX века Ђаковицу је обишао и познати антропогео-граф Јевто Дедијер. Према њему, она је била типични пример *арбана-шке анархије, крвне освейе и крварине, у којој сваки човек, и дуђанџија и онај шџо њојџкива волове, имају уза се марџинку или револвер*. Град је чинило неколико махала, а свака од њих имала је своју засебну чар-шију, јер многи услед крви, не би смели долазиџи у заједничку чаршију: *сваки дан би се убијали*. Приметно је било одсуство ауторитета турских власти, тако да су одлучујући утицај имали моћни арбанашки главари – Риза беј и Бајрам Цур, који су живели у утврђеним каменим кулама и у својој служби имали *кашџо њо сџојине наоружаних момака, који их чувају и уливају сџрах у вароши и њо околини*. За хришћански живаљ записао је да живи без икаквих џрава и без личне и имовне сијурносџи: *честџо се дешава да њоједини осџони Арнауџи уцењују бојате људе новча-но, узимају из хришћанских дуђана шџо им џреба, а не џлађају, оџимају жене и на њоследџку исџерују са имања и кућа; заџо је срџско сџановни-шџиво осирџело, махом џрава фукара*. Како су му саопштавали разли-чити саговорници, варош је имала око 4.000 кућа, од чега је срџских било између 60 и 130.⁵⁴ Анархични карактер Ђаковице истовремено

⁵¹ Душан Т. Батаковић, нав. дело, 87.

⁵² Ђ. Микић, нав. дело, 301.

⁵³ *Косово и Меџохија у срџској исџорији...*, 245.

⁵⁴ Dr J. Дедијер, *Нова Србија...*, 263.

наглашава и Јован Цвијић, запазивши оштру поделу варошког језгра на махале, које су, услед крвне освете, имале засебне чаршије. Квалификујућу је као *турско-византијски* или *јави балкански тип* града, он је писао: *Мени се дешавало у Пећи и Ђаковици, за време Турака, да ме је један зајница смео јави само до краја своје махале, јер се није усуђивао да иде у суседну махалу. (...) И збој малих јовода се узбуне и настјаје јавника: јуца се и често јовиче крв.*⁵⁵

Исте године када је Дедијер обишао Ђаковицу, на страницама *Цариградској јавника*, недељног листа покренутог 14. јануара 1895. године у Цариграду, јавички учитељ Радован Николић објавио је једну ошпирнију репортажу, која представља драгоцен извор за проучавање њених тадашњих друштвено-економских и културно-просветних прилика. Пишући о географском положају града он наводи да *лежи у јросјраном и јлодном јољу, а на обема обалама једне омање реке, а јод брдом Чабром, које је сво засађено винојрадарском лозом и одакле може лејо да се види сва Ђаковица и јовово цела каза. (...) Ова река дели Ђаковицу на два дела и на њој има 12 мостова који су јрилично јшврђени да им ни највећи јоводан нишија не може да нахуди, а два су сјара и врло јака са чејири свода. (...) На овој реци има фабрика (јшадакхана) за чињење кожа и више јросјих млинова. У речној левој обали има више извора на којима су јодјинуше чесме које се никад не замуше и вода је врло добра за јиће и здравље јудско. Не наводећи конкретне податке, Николић каже да Ђаковица јо величини и броју сјановника долази у друји ред вароши Косовској вилајети. Овако јросјраном чини је јошије је овде обичај да свака јородица и задруја има велику кућу са више одељења: за јородицу, млађе, јријавиље и јд. (...) Свака кућа на дворани са улице има јо двоје врајта и јо једна несразмерно велика, а једна мала (кајицик). (...) Чаршија се дели на више делова: јавну, јде долази и жијна, марвену, малу, Берим чауш чаршију и дрварску. Главна и жијна чаршија су на десној сјрани реке, а остјале на левој. Од просветних институција у Ђаковици су постојале две медресе, две руждије и више малих мектеба, које су похађала муслиманска деца,⁵⁶ док су српски малишани основно образовање стицали у једној мушкој и једној женској*

⁵⁵ Ј. Цвијић, *Балканско јолуостјрво и јужнословенске земље – основе антиројогеографије*, књига прва, Београд, 1922, 315.

⁵⁶ О овим школским установама види више: Мацида Бећирбеговић, „Просветни објекти исламске архитектуре на Косову“, *Сјарине Косова*, VI-VII, Приштина, 1972-73, 81-96.

четвороразредној школи. Католички Арбанаси (Фанде) имали су једну мушку основну школу. У граду је постојало 16 џамија и једна православна црква („Успенија Свете Богородице“), а Фанде су верске обреде обављали у једној приватној кући. Николић пише и о развијености трговине и занатства, истичући да је трговина њрилично развијена јер се води са Солуном, Скојљем и Скадром. Увози се сва евројска колонијална и мануфакџурна роба, а извозе се: сирове и чињене коже (сахџијан), лој, восак, жиџо, џасуљ, јабуке, ораси и кесџени, а особииџо њрерађена свила у њреџреденим концима и џајџани. (...) Занаџи су овде најџлавнији: џушкарски, кожарски, џерзиски и казаски (џрераџа свиле). Сви су ови занаџи у рукама Арнауџа, као и џрџовина, а у рукама Срба су ови занаџи: муџавџијски (џкачки), обуђарски, дојаџиски, самарџиски, ковачки, свеђарски, џрнчарски (лончарски) и џџ. Арбанаси римокатоличке вере раде веђином кујунџијски, злаџарски и хлебарски занаџи.⁵⁷

Године 1902. Сава Дечанац, игуман манастира Високи Дечани и доцнији епископ жички, истакнута културно-национална и просветитељска личност, писао је да на 4 сџџа даљине од манасџиџа лежи варош Ђаковица у којој има џправославних Срба домова 50.⁵⁸

Ђаковицу је, у склопу свог путовања по балканским провинцијама Османлијског царства, 1908. године походила Едита Дарам, антрополог, занимљива али и конџоверзна Енџлескиња, најџласнији албански лобисџа у својој земљи с џочейка ХХ века.⁵⁹ Према наводи ма из њеног путописа Планинска Албанија, објављеног 1908. године, Ђаковица је имала стотинак куђа православних Срба, које су се налазиле на супротној страни града од куђа католика.⁶⁰ Истицала је да

⁵⁷ Ђаковица, Царџрадски џласник, 6. VII 1900.; Ђаковица, Царџрадски џласник, 27. VII 1900.

⁵⁸ С. Дечанац, Помозимо Високим Дечанима, Београд, 1902, 22.

⁵⁹ А. Растовић, „Британци о Косовском вилајету 1903-1913“, Косово и Меџохија – џрошлосџ-саџашњосџ-буџуђњосџ, Београд, 2006, 102.

⁶⁰ Дарам је записала да су куђе у Ђаковици биле саџрађене, углавном, од набоја, покривене црепом да их киша не би отопила и чије су стрехе, из истог разлога биле прилично истурене. Улице су биле по средини поплочане калдрмом, а блато и прашина налазили су се са стране. Калдрму је чинило крушно камење неправилног облика (*kada nedostaje jedan kamen i kaldrmi, rupa je dovoljno duboka da se slomi noga*), а улице су биле преплављене прљавштином и смрадом, јер су сви отпаци из куђа избацивани на улицу. Она је стога закључила да је то разлог што на куђама нема прозора који гледају ка улици. – Мг Nataša Petković, *Britanci o Srbiji 1900. do 1920.*, Београд, 1996, 16.

су православци и католици неповерљиви једни према другима, док су према мухамеданцима изражавали мање неповерења.

Отпочињањем Првог балканског рата у јесен 1912. године и брзим продором јединица српске и црногорске војске кроз Метохију, створени су услови за ослобођење Ђаковице од вишевековне османлијске власти. Један од првих новинара Срба који су је посетили након што су је 22. октобра 1912. године заједнички ослободиле српске⁶¹ и црногорске трупе⁶², био је Јаша Томић, ратни извештач новосадске *Заставе*. У својој књизи *Рај на Косову и Сјарој Србији 1912. године*, писао је: *Ђаковица је понос Арнауца. Средиште њихових љавара и њихове анархије. На ми из Ђаковице кад год су и суљани удешавали своју полицију. (...) Данас та поносна Ђаковица лежи пред ногама српјанске и црногорске војске. Она се после крајке, али очајне борбе предала српској војсци 22. октобра у вече, а накрајко зајим је и црногорска војска преко висова Чабраца ушла у Ђаковицу. На десној*

⁶¹ О ослобођењу Ђаковице београдска Полиција је писала: *Пошито се одморио код Приштинине неколико дана б. џук II позива из Дринске дивизије II позива предузео је џокрећ ка Ђаковици. У џрејходници дивизијској био је 5. џук, док је 6. био у љавнини. Октобра 22. (подајке даје према своме дневнику џојџуковник i. Живан Пејровић који је 1912. био водник у миџраљеском одељењу б. џука II позива) око 7 часова дивизија најада на Ђаковицу. Арџиљерија, џод командом џојџуковника Миџушковића, обасија Ђаковицу шаринелима, док џрејходница џрилази све ближе вароши. Варош бране башибозучке џрује и наоружани мешџани. Чим се на ивици вароши зарџе која џранџа, џушке умукну за неколико џренуџака. Око 12 часова за борбу се развија и б. џук. Баџаљони маневрирају као на каквој мирнодојској веџби. Прилази се све ближе: џушчана ваџра из вароши џосџаје све јача. Пук добија ваџру и с бока од једне џрује Арнауца. А када се џук задржао и оџворио ваџру на неџријаџеља, џочео је да добија ваџру и с леђа. Дејџивују Арнауци из својих кућа. (...) Па иџак на свим кућама иџџакнуџи и дели барџаци: знак џредаје и лојалности! А када се најџсле џродрло у џе куће, још су мирисале на баруџи, а у џејелу су доџоревали кунџаци џушака бачених у ваџру. (...) Око чеџири саџа џојодне када је сунце већ залазило, џуџем од Пеџи џојавила се једна јача колона. На челу колоне велики барџак. Сеџили смо се: џо су биле црногорске џрује. Када је чело џрвој црногорској баџаљона улазило с једној краја у Ђаковицу, лево крило и ценџар б. џука и цео 5. џук већ су били џродрли у Ђаковицу уз џромољасно 'Ура!' Тако је у самој вароши дошло до сасџанка српске и црногорске војске. Један део џруја Дринске дивизије II позива био је осџављен на џоложајима око Ђаковице, док је осџџџак смеџиен у мешовиџи каниџоман у вароши. – „У Београд је стигла прва партија заробљеника“, *Полиџика*, 4. XI 1932, 4.*

⁶² „Рат Црне Горе и Турске – извјештаји са бојног поља“, *Цеџињски вјесник*, 90, 25. X 1912, 1.; Владимир Стојанчевић, *Србија 1914-1918 – сећање на време бола и поноса*, Београд, 2006, 24.

сџирани обале Крене је сриџијанска војска, на левој сџирани су Црнојорци.⁶³ (Томић: 1988, 171-172.) Ђаковица (*обесно њнездо Арнауџлука*) је у то време, према његовим сазнањима, имала око 2.500 кућа. За локалне Србе записао је да се већином баве занатством, да имају школу у којој су наставу изводила два учитеља и цркву у једној сџирој, џросџој кућици. О оним малобројним који су припадали трговачком слоју каже да су веома имућни, али и штедљиви (*Кад иду у Солун џрџовачким џослом, џонесу хлеба, џе и на џуџу и у Солуну живе једино о хлебу и уживају ако још комадић хлеба донесу наџираџ*).⁶⁴ Према неким изворима Ђаковица је непосредно након ослобођења имала око 2.000 домаћинстава, од чега 116 српских и 24 католичких, а први попис становништва који су у лето 1913. године извршиле српске војне власти показао је да је у њој живело 14.500 становника.⁶⁵

Литература

- Атанасије 1997: Велика сеоба и даља судбина Срба на Косову и Метохији, „Патријарх српски Арсеније III Чарнојевић и Велика сеоба Срба 1690.г., Београд.
 Батаковић 2006: *Косово и Меџохија у сријско-албанским односима*, Београд.
 Бован 1983: В. Бован, *Јасџредов у Призрену*, Приштина.
 Гоцчевић 1890: С. Гоцчевић, *Сџара Срџија и Македонија*, Београд.
 Дечанац 1902: С. Дечанац, *Помозимо Високим Дечанима*, Београд.
 Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа 1987: *Задужбине Косова-сџоменици и знамења сријској народа*, Београд.
 Косово и Метохија у српској историји 1989, *Косово и Меџохија у сријској исијорији*, Београд.
 Костић 1922: К. Н. Костић, *Наши нови џрадови на јују*, Београд.
 Kurtović-Folić 1987: „Studija o revitalizaciji Velike čaršije u Đakovici“, *Starine Kosova*, VIII, Priština.

⁶³ Јаша Томић, *Раџ на Косову и Сџирој Срџији 1912. џодине*, Ниш, 1988, 171-172.

⁶⁴ О арбанашком елементу у Ђаковици Томић казује: *Арнауџи су у Ђаковици јако на зло брзи. Фисови живе у завади, из крвне освеште не излазе. Турске власџи нико не џризнаје. Туже се својим џлаварима. Плаћаџи џорезу смаџирају за црну срамоџу, џа не воле да дају ни 'аџи аџино'. (...) У Ђаковици живе арнауџски џрваци, који се, кад немају друџа џосла, кољу међу собом. Кихове куће су џрави џрадови. У Риза беџовој кули у Ђаковици има у доњем одељењу месџа за 200 коња. – Јаша Томић, на. дело, 168, 171, 173-174.*

⁶⁵ Од Ваљева до Јадрана са Дринском дивизијом другог позива, *Балкански раџ у слици и речи*, 15, 28. IV 1913.; *Нова Срџија-резултати пописа становништва*, *Балкански раџ у слици и речи*, 34, 13. X 1913.

- Лутовац 1987: М. К. Лутовац, „Географски и политичко-географски значај покрајине Косова у Србији“, У: *Задушбине Косова-сјоменици и знамења српског народа*, Београд.
- Микић 1988: Ђ. Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*, Београд.
- Растовић 2006: А. Растовић, „Британци о Косовском вилаету 1903-1913“, *Косово и Метохија – прошлости-садашњости-будућности*, Београд.
- Стојанчевић 2008: В. Стојанчевић, *Историјска прошлости Срба у Метохији од краја XVIII века до српско-турских ратова 1876-1877/78*, Власотинце.
- Томић 1988: Ј. Томић, *Раји на Косову и старој Србији*, Ниш.
- Томовић 2006: Г. Томовић, „Косово и Метохија на старим картама од XV до XVIII века“, *Косово и Метохија – прошлости-садашњости-будућности*, Београд.
- Храбак 1987: „Католичко становништво у Србији 1460-1700“, *Наша прошлости*, 2, Краљево.
- Цвијић 1922: *Балканско полуострво и јужнословенске земље – основе антиројогеографије*, књига прва, Београд.
- Čelebija 1957: *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*, књ. II, Сарајево.

Vladan VIRIJEVIĆ

ЂAKOVICA – “LIVE WITNESS OF THE RUIN OF THE SERBIAN ONE”

Summary

Ђakovica, as per the author’s view, belongs to the row of the most important Kosovo-Metohian towns whose past from the 16th to the 20th century has not been enlightened enough. During this chronologic period, Serbian inhabitants of Ѓakovica and its surrounding were permanently exposed to terror and assimilation processes – Islamization and conversion to Albanians. These processes had become especially intense at the beginning of the 18th century, where the descending of the Albanians from mountainous areas of the North of Albania in the gentle Metohian plane was noticed. That resulted in the suppression and demographic dwindling of the Serbian population, whose number was predominantly falling down. Despite all survival-related difficulties, Serbian element managed to hold out in Ѓakovica until 1912, that is, await the liberation by persisting in their faith. Difficult position of the Serbs from Ѓakovica was the subject of some observations of many travel-book writers, who were visiting it and left some precious testimonies. The most conspicuous were the ones written by foreign pens (Gilferding, Jastrebov, McKenzie and Irby, Dharam etc), who were astonished by the subsistence, faith and persistence of the Serbs from Ѓakovica to preserve and survive at their fireplaces for centuries.

Key words: Ѓakovica, The Serbian one, town, Metohia, Albanians.